

A TANÍTÓI PÁLYA SOMOGY MEGYEI PROBLÉMÁI 1778–1848 KÖZÖTT

E tanulmányomhoz nagy mennyiségű kéziratos – eddig még feltáratlan – forrást vizsgáltam át. Ezekre a dokumentumokra hivatkozva szeretném bemutatni a falusi és mezővárosi tanítóóság egyes problémáit a Somogy megyei adatok tükrében, s egyben cáfolni azokat a szakirodalmi említéseket, amelyek egyedi esetekre hivatkozva a régi falusi, mezővárosi tanítóóságot általában elmarasztalják, holott azok rendkívül fontos szerepet játszottak a települések lakosságának életében.

Somogy megye gazdasági és társadalmi fejlődése a vizsgált korszakban az országos képet mutatta. A XIX. század elején 13 mezővárost és 293 községet tartott számon a statisztika. E településeken 146 tanító működött. A század első felében létrejöttek és lassan fejlődtek a megyében azok a falusi kisiskolák, amelyek már majdnem minden települést behálóztak. Meg kell jegyeznem azonban azt a tényt, hogy az iskolák fejlesztésével elsősorban az egyházak foglalkoztak, a vármegye közgyűlése erre nem áldozott.

1. A tanítók képzettsége Somogyban

Ismeretes, hogy a vizsgált időszakban a tanítóképzés nincs megnyugtatóan megoldva. Sem a normaiskolák, sem a mesterképzők, sem a későbbi tanítóképzők nem tudtak annyi végzett tanítót biztosítani, mint amennyire szükség lett volna. Így a falusi iskolák tanítói közül sokan semmiféle képesítéssel sem rendelkeztek hivatásuk ellátásához. Legtöbbjük csak elemi iskolát végzett, esetleg 1–2 gimnáziumi osztályt mondhatott magáénak.

A XVIII. század végén a Helytartótanács elrendelte, hogy „a tanítók csak approbáció után, a felsőbb iskolai hatóságoktól nyert bizonyítvánnyal” taníthassanak.¹ E vizsgát a már működő tanítóknak a normaiskolák székhelyén lehetett letenni.

Somogy vármegye területén sem normaiskola, sem mesterképző, sem tanítóképző nem működött a vizsgált időszakban. Sőt, a XVIII. század utolsó évtizedéig középiskolája sem volt a várostalan Somogynak, az ország egyik legnagyobb vármegyéjének. Csak az 1790-es évek végén létesítik a csurgói gimnáziumot (Nagyváthy János szorgalmazására gróf Festetics György és a Belsősomogyi Református Egyházmege), majd a XIX. század elején követi ezt a kaposvári kis gimnázium.

¹ Kiss J.: A magyar Tanítóképzés statisztikai adatai. Magyar Tanítóképző XLII. 1929. 30.

Az 1830-as évek elejéről származó forrásokban találkoztam először Szepešy Ignác pécsi megyéspüspök átiratával, amelyben értesíti Somogy vármegye rendjeit, hogy „Pécsett három alkalmazottjával megkezdte a tanítók öt hónapig tartó rendszeres képzését és aprobálását”.²

A fentiekből levonható az a következtetés, hogy a Somogy megyei tanítószáz „hátrányos helyzetben” volt, nagy része képesítés, illetőleg aprobáció nélkül tanított. A tanítók utánpótlását elsősorban a segédtanítók jelentették. Az iskolában jól tanuló, a tanításhoz kedvet érző ifjú tanítója mellett sajátította el a „mesteri tudományokat”, és 14–15 éves korában praepceptorként, majd 1–2 év múlva már mesterként taníthatott.

Az általam megvizsgált összeírások, vizitációs jegyzőkönyvek, iskolai beszámoló jelentések a tanítók végzettségére vonatkozó adatokat is tartalmaznak.

Vizsgáljuk meg először a korszak elejéről származó 1789. évi iskolai összeírás adatait.³ Ez az összeírás a megye 4 járására szorítkozik, és az említett 306 település közül csak 78-at tartalmaz. A 78 településből 71 helyen volt tanító, közülük hatnak segéd-tanítója is tevékenykedett. A tanítók közül 39 római katolikus iskolában tanított, ezek közül 10 aprobált (ez a katolikus tanítók 25%-a). A 32 protestáns tanító közül 25 rendelkezett aprobációval, (ez a protestáns tanítók 79%-a). Az összeírt tanítóknak alig fele vizsgázott csak le, s emögött is II. József szigorú intézkedéseit kell látnunk. A protestáns tanítók között sokkal nagyobb arányban találunk vizsgázottakat, mint a katolikus tanítók között.

Bár az összeírás adatait bizonyos fenntartásokkal kell fogadnunk (más – általam átvizsgált – korabeli iskolai összeírással és beszámoló jelentéssel sem teljesen azonos, valamint a későbbi összeírásokkal kapcsolatosan is eltérések tapasztalhatóak), de tény, hogy a XVIII. század végén a protestáns iskolákban – pedagógiaiailag is – jobban képzett tanítók tanítottak. Ez tendenciaszerű törekvése volt a protestáns egyházaknak. Főleg a református egyházak jártak ebben élen, és így sikerült elérniük, hogy nemcsak visszaállították, hanem túl is szárnyalták Somogyban az ellenreformáció előtti helyzetüket az iskolák számát tekintve.⁴

A már említett feljegyzések, összeírások szerint a protestáns tanítók (többségük református vallású) elsősorban Pápán és Debrecenben, kisebb számban Patakon, Pesten, Kecskeméten, Pécsett és Losoncon szerezték képesítésüket. Érdekesképpen jegyzem csak meg, hogy több olyan adatot is találtam, mely szerint egy időben a Somogy

² Sm. Levéltár, Kaposvár. Kgy. jkv. 1962/1832. sz. Közli: *Kanyar József*: Adatok Somogy megye művelődéstörténetéhez a XVIII. sz. második felében c. tanulmányában. Levéltári Évkönyv 1. 67. (1970. Kaposvár).

³ Sm. Levéltár Kaposvár. Ö. 119. Közli: *Kanyar J.* említett tanulmányában. 63–65.

⁴ Padányi Bíró Márton veszprémi püspök a XVIII. század első felében egyházmegyéjében 28 helyen iktatott be katolikus iskolamestert és 9 helyről üzte el a protestáns tanítót. Somogy megyében Ádánd, Csurgó, Fokszabadi, Kiliti és Ságvár községekben vezetett be katolikus iskoláztatást. A türelmi rendelet után ezekben a községekben a református iskolák tovább működtek. Vö.: *Péhm József*: P. Bíró Márton élete és kora. 1934. Zalaegerszeg, 462–463. *Tóth Endre*: A belsősomogyi református egyházmegye Mária Terézia korában. Kaposvár, 1940. 62–64.

megyei Hedrehelyen is végeztek tanítók, ez azonban tévedés lehet, mert sem a vizsgált időszakban, sem később sem nem működött ott középiskola, csak egy kis falusi iskola.⁵

A katolikus iskolák tanítói közül a legtöbben Pécssett és Veszprémben vizsgáltak, de néhány győri approbációt is találtam. Az iskolafelügyelet azonban nem lehetett megelégedve a vizsgázott tanítók munkájával sem, mert a beszámoló jelentésekben (*Informatio de Scholae Triv.*) ilyen megjegyzéseket olvashatunk neveik mellett: „ész nélkül” és „sulykolva” tanítanak,⁶ „... tehetsége hibádzik...”, „kötelességét elhanyagolja...”⁷

A tanítók nagyobb része rövidebb-hosszabb segédtanítókodás után lett iskolamester. A minősítések feltüntetik, hogy hol volt a mester előzőleg tanító, illetőleg segédtanító. Megfigyeltem, hogy néhány iskola tanítója mellett a promagisterek hosszú sorából lett a környékbeli iskolákban később iskolamester. Így például a kaposvári Orbán Gáborról említik (kaposvári kántortanító 1822–52 között), hogy a mellette működő segédtanítókat szívesen választották kántortanítónak a környező falvakban.⁸

Áttanulmányoztam és összeállítottam a veszprémi Rk. Egyházmegyei Levéltárban őrzött 1837/38. évi iskolai beszámoló jelentések alapján egy kimutatást, amely valamennyi Somogy megyei rk. iskolát magában foglal, s tartalmazza a tanító nevét, szolgálati éveinek és az egy helyben tanításának időtartamát, idegen nyelvismeretét és egy rövid minősítést is. A megyében 6 iskolafelügyeleti kerületbe sorolták a katolikus iskolákat. 143 katolikus kisiskola szerepel a kimutatásban, ezek közül kettőben nem volt tanítás: Niklán és Drávatamásiban. Mindkét helyen az iskolát kellett újjáépíteni. Tehát ekkor a megye katolikus iskoláiban 141 tanító és mellettük 30 segédtanító tanított. Bár a jelentések nem tüntetik fel iskolai végzettségüket, következtetni azonban lehetett erre. Ha a tanító, illetőleg a segédtanító grammatikai iskolát vagy ennél magasabb fokú iskolát végzett, akkor beszélnie kellett latinul. Ezt a beszámoló viszont feltüntette. A 141 tanító közül 30 fő, a harminc segédtanító közül 5 fő beszélt latinul. Eszerint feltételezhető, hogy a tanítók 21%-a, a segédtanítók 16,6%-a végzett középiskolát. Megállapítható a nyelvtudás alapján az is, hogy a nemzetiségiek által lakott falvak tanítói mindnyájan beszéltek a lakosság anyanyelvét is, így pl.: németül Gálosfán, Bőszénfán, Szorosadon, Kercseligeten stb. vagy horvátul Vízváron, Zákányban, Beleznán stb.⁹

Rendelkezéseimre állt egy vármegyei összeírás, amely többek között az iskolamesterek és segédjeik végzettségét is tartalmazza.¹⁰ Az egyik összeírási körzetben 23 településen 16 tanító és 1 segédtanító tevékenykedett. Az összeírt 12 katolikus iskolamester

⁵ Sem az 1770 évi, sem pedig az 1773 évi iskolaösszeírás nem tüntet fel Hedrehelyen semmiféle iskolát. Az 1789 évi összeírás alapján református iskola működött a községben, alapítási éve ismeretlen, tanulóinak száma 30, egy tanító tevékenykedett az iskolában.

⁶ Vö.: *Hoss J.*: A kaposvári plébánia története. 281. Egyházmegyei Levéltár Veszprém Inf. de Schol. Triv. III. Fasc. 1838.

⁷ Ráday Levéltár, Külsősomogyi Egyh. tract. 90/24.

⁸ *Hoss J.*: i. m. 159.

⁹ Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. *Informatio de Schol. Triv. totius Distributus anni 1838.* Fasc. III.

¹⁰ Sm. Levéltár Kgy. jkv. 2414/1841. Feldolgozta *Kanyar József*: A népiskola Somogyban a XIX. század első felében című tanulmányában. Somogy megye múltjából sorozat 11. kötet 87–110.

közül 1 „oskolát nem végzett”, egy 2 osztályt, négy 3 osztályt, kettő 4 osztályt járt. Egy-egy tanító végzett 7, illetőleg 8 osztályt, és csupán egy végezte el „a preparandiát a négy deákoskola után”. Tehát a rk. tanítók közül 1 végzett csak képzőt (8,3%), és egy főnek semmiféle végzettsége sem volt. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a „8 oskolát végzett” Baán János maga helyett segédtanítót tartott, mert a jegyzői munkája annyira lekötötte, hogy nem maradt a tanításra ideje.

Ugyancsak ebben az összeírásban szerepel az említett körzetben 3 református és 1 evangélikus tanító neve. A református tanítómesterek közül ketten 7 osztályt végeztek, és egy mester minden osztályt elvégzett Debrecenben. Érdekes összevetni a nagybajomi rk. iskola és a református tanoda mestereinek végzettségét. Nem kétséges, hogy a teológiát járt református mester jobban taníthatott a „két oskolát” végzett katolikus tanítónál. Gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása során megállapította, hogy 1840 körül a veszprémi egyházmegyében 50 tanító rendelkezett preparandiái végzettséggel, ebből a somogyi katolikus iskolákban mindössze húszan tanítottak. Ez a megye katolikus tanítóságának mintegy 12%-át jelenti.¹¹

A különböző állami és egyházi összeírások, iskolai jelentések és egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban a tanítók iskolai végzettsége Somogy megyében nagyon alacsony volt. Mária Terézia és II. József szigorú intézkedései után megemelkedett ugyan a vizsgázott tanítók száma (kb. 50%), de ez később – főképpen a rk. tanítók körében – nagymértékben csökkent (10–12%). Még a XIX. század közepén is találkozhattunk olyan adatokkal, amelyek arról számolnak be, hogy voltak olyan tanítók, akiknek semmiféle iskolai végzettsége nem volt, vagy csak 1–2 elemi iskolai osztályt végeztek. Megjegyzem, hogy a katolikus papság is látta tanítóságának elmaradottságát, és sürgette a megoldást. Az 1820-as évek végén tartott kerületi zsinatelőkészítő gyűléseken ezzel kapcsolatos javaslatok is születtek. Így a kaposvári esperesi kerületben javasolták, hogy minden kerületben legalább egy preparandiát végzett tanító legyen, aki a többi tanítót otthon is képezheti. A karádi kerületben pedig a kiemelkedő munkát végző tanítók jutalmazását kérték.¹²

2. A tanítók alkalmazása

A tanítók többsége nemcsak iskolai tevékenységét látta el, hanem mellette különböző egyházi és világi funkciót is viselt. Alkalmazásuk tehát függött a falu földesurától, az egyháztól és a falu közösségtől. A katolikus és a protestáns egyházak a későbbiek folyamán szigorították a tanítók alkalmazásának feltételeit. Ezt a katolikusok részére az I. és a II. Ratio is szabályozta, a protestánsok pedig az 1790. évi tanügyi autonómia-törvény alapján maguk határozták meg.

A tanítók alkalmazása általában a korabeli iskolaév beosztásához igazodott: a katolikusoknál Szent György napján (április 24.), míg a protestánsoknál Gergely napkor (március 12.) vált esedékessé.

¹¹ Hermann Egyed: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején. Regnum 1942/43. 404.

¹² Uo. 404. oldaltól.

A meghalt, az évközben eltávozott, a távozási szándékát bejelentett vagy az éppen elbocsátandó tanító helyére pályázatot írtak ki az esperesi kerületben (a katolikusoknál), vagy új tanítót kértek az egyházmegyétől (a protestánsoknál).

A katolikus iskolák tanítói részére kiírt pályázatra a jelentkezőknek a következő adatokat kellett beküldeni:

1. Vezeték és keresztnév, születési hely és idő;
2. Milyen iskolai tanulmányokat végzett, hol, vég bizonyítványt hol kapott, milyen eredménnyel?
3. Hol és mennyi ideig volt mester vagy promagister, milyen ajánlásai vannak?
4. Mennyire jártos a kántorizálásban, az orgonálásban, a harangozásban?
5. Családi helyzete és megjegyzései.¹³

A beérkezett pályázatok alapján a kiválasztottakat „concurusra” vagyis korabeli magyar kifejezéssel élve „csödre” hívták össze. Az iskolamester választása a plébános (mint iskolaigazgató is) és a közösség elöljárói előtt történt. A korabeli források beszámolnak arról, hogy elsősorban a pályázók kántori tudására voltak kíváncsiak, s csak azt követően kerülhetett sor a tanítási módszer vizsgálatára, sőt sok esetben ez el is maradt. A concursuson résztvevők adatait a plébános egy táblázatban rangsorba foglalta. Ebben a „Tabella competentium docentium . . .”-ban a jól szereplő és jó ajánlást hozó pályázók kerültek előbbre. A kiválasztott tanító alkalmazásához a földesúrnak is hozzá kellett járulnia, és a püspökség hagyta jóvá alkalmazását.

A meghirdetett pályázatokra – főleg a szegényebb községekbe – nem sok válasz érkezett, sőt több helyen eredménytelen is maradt a pályázat. A tászári rk. plébánia protocolluma rögzítette, hogy az egyik filiában (Homokh) a meghalt tanító helyére hirdetett pályázatra csak egy jelentkező akadt, aki az „állomást” el is nyerte. Ugyancsak a tászári plébánia egy másik filiájában megüresedett állásra 4 pályázó volt – ez egy nagyobb és gazdagabb község: Fonó –, közülük választották ki „a legjobb hangú és orgonás mestert”.¹⁴

A református iskolákban – mint már említettem – a tanítók alkalmazása a tanügyi autonómiatörvény alapján másképpen történt. Itt a helyi consistorium az egyházmegyétől kért új tanítót. Az egyházmegye „dislocationale consistoriuma” minden év március elején tárgyalta meg az összegyűjtött kéréseket. Itt döntöttek az összes összegyűjtött kérésről. A kijelölt tanítóknak jelentkezniük kellett az egyházmegyei esperesnél ún. „seniorális censurára”.¹⁵

Az alkalmazott tanítókkal ezek után szerződést kötöttek, a legtöbb helyen esküt is tettek. A külsősomogyi református egyházmegye tanítóinak esküformulája fennmaradt.¹⁶ Az esküben a tanító „engedelmességet vállalt” feljebbvalóinak, hogy „rectori hivatalában serényen és hűségesen jár el”, tanítványait az „idvességes és tisztességes tudományokra és az erköltsökre magányos dolgainak féltételével is szorgalmasan tanítja . . .” Meg kell fogadnia azt is, hogy hivatalához illendően öltözködik, nem lesz „széjjeljáró”, mestertársait bosszúval nem illeti, végül de nem utolsósorban azt, hogy az Isten házában az éneklést és ha szükséges a prédikálást „tehetsége szerint örömet teszi”.

¹³ Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Circulares VIII. (1831–40.) Tászári Rk. Plébánia Levéltára Protocollum III. 49.

¹⁴ Tászári Rk. Plébánia Levéltára Protocollum III. 49–53.

¹⁵ Széki: Egyházi törvénykönyv . . . Pápa, 1867. Egyházkerületi jegyzőkönyvek 136.

¹⁶ Rádai Levéltár. Külsősomogyi Egyh. senior taractusi protocollum, Dr. Látos Dezső gyűjtéséből.

A vizsgált időszakban – a XIX. század elején – a szomszédos dunántúli megyékkel összehasonlítva a tanítói ellátottságot tekintve Somogy a 4. helyet foglalta el.¹⁷

Sorrend	Megye	Települések száma	Tanítók	Egy tanítóra jutó népesség
1.	Fejér	73	98	1132
2.	Veszprém	168	178	806
3.	Tolna	103	105	1272
4.	Somogy	317	146	1154
5.	Baranya	349	114	1614
6.	Zala	568	170	1329

Megfigyelhető, hogy a jellegzetesen aprófalvas megyékben (Zala, Baranya, Somogy) több kisebb település nem tudott tanítót alkalmazni, ugyanezekben a megyékben magasabb is az 1 tanítóra jutó lakosok száma. Veszprémben 806, Somogyban már 1154 – azaz 348 fővel magasabb –, Baranyában pedig a veszprémiek majdnem 200%-a: 1614 fő jutott egy tanítóra. Ennek tulajdonítható az is, hogy a kifogás alá eső mesterek mégis 20–30 évig tanítottak a különböző településeken. Gyakran találkoztam az iskolai beszámoló-jelentések lapjain olyan tanítók nevével, akik „erkölcsileg nem nagy emberek” (Lad), akinek „erkölce nem jó” (Pula), akiknek „erkölce kifogásolható, tanítása középszerű” (Kis-Lak), akinek „módszere nem megfelelő” stb. Ezekben a községekben jobb tanítót nem kaptak a szerény jövedelem miatt, így tehát megelégedtek a kifogás alá eső mesterrel, akit a püspöki körlevél alapján inkább el kellett volna bocsátaniuk.¹⁸

A reformkor nemzeti törekvései az iskolaügy területén is jelentkeztek. Ez főképpen a magyar nyelvű tanítás bevezetését jelentette. A veszprémi rk. Egyházmegyei Levéltárban fedeztem fel azt a levelet, amellyel Zala megye közönsége fordult ez ügyben a püspökhöz. A levél 1831. február 25-én íródott. Somogy vármegye közönsége csak 6 évvel később kéri Kopátsy József püspököt (a későbbi esztergomi érseket, az esztergomi képző alapítóját) a katolikus iskolák tanítóinak alkalmazásával és a magyar nyelv tanításával kapcsolatos intézkedésekre.

Érdeemes az 1837. szeptember 12-én keltezett levélből néhány részletet idézni:¹⁹

„... a törvény által szabott ösvényen indulva meghatároztuk, hogy a Megyebeli oktatók áltljába magyarok vagy a magyar nyelvet jól tudók legyenek.

Erre nézve megrendeltük, hogy a Községek Elöljárói és mások, akiknek az Oskolai Tanítókat fel-fogadni igazok van, mielőtt a felfogadandó tanítóval vagy segédjével alkut tennének, őtet a járásbeli Szolga Biróhoz küldeni tartozzanak a végett, hogy attól a Magyar nyelvbéli jártasságban tanuzást szerez-

¹⁷ Közli *Kanyar J.*: i. m.

¹⁸ Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Inf. de Schol. Triv. Fasc. III. 1838.

¹⁹ Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Circulares VIII. 147.

zen. Ezen rendelésünket tehát a mennyire az ilyen falusi tanítók felfogadásához a Lelki Pásztoroknak is szavok vagyon, Kegyelmisséggel oly végből közöljük, hogy alattvalói által annak megtartását eszközölni méltóztasson.”

„... ezen alsóiskolákban pedig szükséges, hogy minden előismereti tanulmányok, keresztyény oktatások és egyéb ide tartozók egyedül magyar nyelven adassanak elé...”

„... Méltóztassék oly rendelést tenni, hogy az alsó iskolák próbatételéhez az illető Esperesek mellett Megyénk járásbeli tisztségviselője is meghívasson, ki a Magyar nyelv előmeneteléről nekünk jelentést tehesen...”

A levélből határozott állásfoglalást olvashatunk ki, mely szerint:

- Somogyban csak magyar vagy a magyar nyelvet jól beszélő személy lehet tanító;
- mielőtt a tanítót vagy a segédtanítót alkalmaznák, a járási szolgabírónál köteles a magyar nyelv ismeretéből vizsgát tenni;
- a falusi iskolákban minden ismeret magyar nyelven tanítandó (a nemzetiségi falvakban is!);
- a tanév végi vizsgákon az esperesek mellett a közigazgatás képviselője is meghívandó, hogy tapasztalatai alapján tájékoztassa a magyar nyelv helyzetéről a közgyűlést.

E levélben találkoztam először olyan megjegyzéssel, amely a segédtanítók alkalmazását szabályozta: nekik is jelentkezniük kellett a szerződés megkötése előtt a járási szolgabírónál.

Meg kell azt is jegyeznem, hogy a községek – főképpen a nagyobbak – gyakran ragaszkodtak a mesterrel kötött szerződésükben segédtanító alkalmazásához. Csurgó mezőváros szerződésében olvashatjuk:

„3-or A tanítónak aki szegénységünk miá a kántori hivatalt is viselé és ugyanezér egy a Magyar és Német nyelven tuddo alkalmazatos segítőt tartani köteles lessz, adunk a következendőket...”²⁰

A csurgói plébániához – ahol a kántorságot a nép „szegénysége miá” köteles a tanító viselni – 5 filia tartozott: Senta, Nagy-Martony, Szentkirál, Alsok és Porrog. Ezekben a helyeken is a csurgói mesternek kellett a kántori feladatokat ellátni, tehát tanításra nem sok ideje maradt, ezért vált szükségessé a promagister alkalmazása.

3. A tanítók elbocsátása és áthelyezése

A levéltári források általában olyan elbocsátásokról számolnak be, amikor a katolikus vagy a protestáns tanítók helybéli feletteseikkel – a plébánosokkal és a lelkészekkel – nem tudtak együtt dolgozni. Ezekben az esetekben legtöbbször az iskolatanító távozott. A kassói iskolából például 1787–91 között öt tanítónak kellett távoznia, míg a tiszteletes úr maradt. Nem kétséges, hogy ez esetben ki volt az összeférhetetlen.²¹

Előfordult olyan eset is, amikor a kötelességét elhanyagoló katolikus tanító összeveszett plébánosával, aki szintén összeférhetetlen volt. Az ügyet a veszprémi püspök képviselőjében kivizsgáló Märkl kanonok nem adott egyiknek sem teljesen igazat. Az

²⁰ Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Inform. de•Schol. Triv. I. Fasc. Beneficium Ludimagist. Csurguensis.

²¹ *Kanyar J.*: i. m. 71–72.

1845. április 25-ről keltezett okmányban így ismerte be a tanító vétkeit: „... alul bizonyítom, hogy fertály év óta ünnep és vasárnap a tanítást elmulasztottam a plébánus figyelmeztetése ellenére is. Erre most kötelezem magam, és arra is, hogy tisztelettel leszek iránta. De egyszersmind tőle is békét kívánok”. A folyton jelentgető plébánosnak is békét kellett fogadnia.²²

Ritkábban fordultak elő olyan esetek, amikor a tanítónak adtak igazat. Érdekes a XIX. század elején a kaposvári plébános és tanítója közötti viszony. Galamb György plébános koholt vádakkal elüldözi tanítóját állásából. Nem a tanító, hanem a kaposvári gimnázium igazgatója jelenti fel ezért a plébánost a veszprémi püspöknél. 1820-tól két évig húzódik a vizsgálat. A plébánost előbb felfüggesztik, majd az eljárás lezárása után megfosztják javadalmától. A tanítót semmi bántódás nem éri, ismét visszakapta állását.²³

A protestáns iskolák esetében is találkoztam hasonló esettel. A Csurgó melletti Alskon tartott konsistorium 1821. február 21-i döntése értelmében az „Atádon régóta zivakodó Predikátor Be nedek Josef és Rector Molnár János” közül a bűnösnek mondott prédikátort kisebb javadalmú lelkészi állásba helyezték.²⁴

Érdekes a fonói katolikus tanító esete is. Erkölcstelen életmódja miatt el akarták bocsátani. Az eljárás két évig tartott, ekkor hozott ítéletet a püspöki szentszék az alapkérdésben. A taszári rk. plébánia protocollumában végig tudtam kísérni az eljárást. A könnyen befolyásolható falusi esküdtek egyszer a tanító ellen, máskor mellette voltak. Végül is a tanító áttért a református vallásra és a jól jövedelmező Mérőben lett az iskola rectora.²⁵

Habár a Helytartótanács rendelkezése és az egyházi főhatóságok utasításai szerint az eltiltott, a tanítói pályán többé nem alkalmazható személyek neveit körlevelekben közölni kellett az egyházakkal, az átvizsgált körlevelekben (az 1821–40 közöttiek a r. katolikus egyháznál) mindössze két esetben találkoztam ilyenekkel.²⁶

Úgy tűnik, a tanítók – amennyiben azt látták, hogy munkájuk ellen kifogása van az alkalmazóknak – inkább önként mentek el, remélve azt, hogy működésükről jó bizonyítványt kapnak ezáltal, s így ismét el tudnak helyezkedni. Csak ezzel a feltételezéssel magyarázható a nagyfokú fluktuáció s mellette a nagyon csekély számú elbocsátás.

²² Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Acta et fragm. etc. Fasc. XXXVI.

²³ Hoss J.: i. m. 48–49. és 159. Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Acta et fragm. etc. Fasc. XXII.

²⁴ Kanyar J.: i. m.

²⁵ Taszári Rk. Plébánia Levéltára Protocollum III. k. 56.

²⁶ Taszári Rk. Plébánia Levéltára Protocollum III. k. 138. „Köz hírül tétetik egyszer smind a nagys. és mélt. magy. kir. helytartótanács. f. évi szt. Mihály havának 19-ről kibocsátott 33.714 sz. intézményei, melly szerint Barewitzky János és Perkiewitz M. 22 éves ifjak tiltott könyvek használata és rejtegetése miatt elbocsátottaknak és tanítástul is eltiltattanak és az országban kihirdettenek . . . Szives hajlandósággal stb. Veszprémben 1844. február 22. Kükküllei János m. k. püspöki helytartó.” Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Inf. de Schol. Triv. I–III. Fasc. dokumentumai.

4. A tanítók fluktuációja

Somogy megye katolikus és protestáns iskoláinál is megfigyelhető a tanítók nagymértékű fluktuációja. Két végletet figyeltem meg:²⁷

– voltak olyan falvak, mezővárosok, ahonnan a rossz jövedelem és a még rosszabb iskolaigazgató-lelkész elől menekültek a tanítók;

– gyakorta találkoztam olyan forrásokkal, amelyek azt bizonyították, hogy a helység tanítója 35–40 évig tanított egy helyen, s segédtanítóként – később utódjaként – fiát alkalmazták. (Hozzáfűzhetem, ilyen esetekben jól képzett, képesítéssel rendelkező tanító-ról szólnak a feljegyzések.)

Több összeírás átvizsgálása után a következő megoszlás tűnik átlagosnak: A tanítók

60–65%-a	1–5 évet,
10–15%-a	6–10 évet,
20–25%-a	11-nél több évet töltött el egy állomáshelyen.

Az is valószínű, hogy a nagymértékű fluktuációnak az iskolákban folyó munka színvonalának csökkenése lehetett a következménye.

Kaposvárott a megye legnagyobb mezővárosi iskolájában, a vizsgált időszakban 14 tanító működött. Voltak közöttük olyanok, akik csak egy-egy évig álltak alkalmazásban: Országh József 1792-ben, Spatsek Sebestyén 1797-ben, Császár Ferenc 1799-ben, Dolinszki András 1804-ben tanított Kaposvárott. Mások 2–3 évig működtek itt. A már említett Orbán Gábor 30 évig volt közmegbecsülésnek örvendő mestere a mezővárosnak.²⁸

Más feldolgozásból ismerjük, hogy Kapolyon 1778–1800 között 11 iskolatanító fordult meg, Juton 1800–1840 között 12 tanítót alkalmaztak. Megemlíthetem a kőröshegyi református iskolát is, ahol rendkívül sok tanító fordult meg: a XVIII. század végén átlagosan 3,18 évet, míg a XIX. század elején már átlag 6 évet töltöttek itt a mesterek.²⁹

Az 1838 évi adatok alapján állapítottam meg Somogy megye r. katolikus iskoláinak tanítóira vonatkoztatva a következőket:

1–5		6–10		11–20		21–30		31–
éve tanít a 165 tanító								
28%-a		22%-a		27%-a		14%-a		9%-a

A fentieket figyelve megállapítható, hogy a megye katolikus tanítóságának 50%-a 24 év alatti fiatalemberből állt. A több mint negyedét kitevő derékhad 24–34 év közötti, míg az idősebbek aránya (35–45 év között) 14%, e fölött mindössze 9% (15 fő). Rendelkezé-

²⁷ Inf. de Schol. Triv. I–III. Fasc., uo.

²⁸ Hoss J.: i. m. alapján 156–159.

²⁹ Kanyar J.: i. m. *Reöthy Ferenc: A kőröshegyi ref. iskola a XIX. sz. első felében. Iskolai Szemle, Kaposvár, 1981. 1–2. sz.*

semre állnak olyan adatok, melyek azt bizonyítják, hogy a XIX. század első felében a katolikus iskolákban a tanítók átlag 6,2 évet töltöttek egy helyen.³⁰ Ez lényegében megegyezik a Kanyar József kutatásaiban kimutatottakkal, mely szerint a XIX. század első felében a református iskolák közül Juton 5,8 évet, Kőröshegyen pedig 6 évet töltöttek el a mesterek átlagosan.³¹

Az iskolafenntartó egyházi főhatóságok világosan látták, hogy a tanítók munkáját jobban meg kell becsülni. 1845-ben Zichy veszprémi püspök a következőket írja a plébánosok részére kiadott körlevélben a tanítók javadalmazásával és megbecsülésével kapcsolatosan:

„... több helyen a tanulmányi előmenetelhez a legcsekélyebb anyagi javak sem állanak. az iskola és a tanító rendelkezésére. Az erkölcsös és a józan nevelés érdekében – miután ez az egyház céljával annyira megegyezik és oly szoros összeköttetésben áll – ezeken a helyeken intézkedni kell. S ha az iskolatanítók és a kántorok megélhetésének megsegítésére valami mód van, azt jelentsék a püspökségnek. Mert nem lehet a lelkiekre ott gond, ahol a mindennapi táplálékért kell nyugtalanul aggódni...”³²

A körlevél idézetét olvasva láthatjuk, hogy a veszprémi egyházmegye vezetése egyre nagyobb gondot fordít a tanítói munka elismerésére „az erkölcsös és józan nevelés érdekében”, amely az egyház céljával annyira megegyezik. Az iskolai beszámoló jelentéseket tanulmányozva úgy találtam, hogy egyre több haladó szellemű plébános vette át az egyházmegyei vezetés kezdeményezését. Ezekben a helyeken a tanítók megbecsülése is nagyobb volt, hosszabb ideig tanítottak ezekben az iskolákban. Ennek tulajdonítható az is, hogy tanítói „dinasztiák” kezdenek kialakulni a megye iskoláiban. A mesterként hosszabb időt eltöltő apák mellett promagisterként megtalálhatóak fiaik, közülük egyre többen preparandiai végzettséggel. Csak példaképp említem Igalon id. Horváth Zsigmond mellett fiát Horváth Ádámot, Attalában id. Bacsí Sándor mellett ifj. Bacsí Sándort, de folytathatna a sort Böhönye, Tapsony vagy Nemesvid iskoláival.³³

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy sok iskolaigazgató-plébános nem sokat törődött iskolájával. Megfigyelhető, hogy a plébániához tartozó filiák iskoláinak tanítói is azonos minősítést kaptak az anyaegyház iskolájának tanítójával, gyakorta csak „macskakörmözve” (dettózva) az első sorszámú tanító véleményezését. Némegyszer a beszámoló jelentés tényei, illetőleg a püspöki vizitáció jegyzőkönyv tanítóra vonatkozó (esetleg *utaló*) minősítése teljes eltérést mutattak. Az összeírt iskolák közül mindössze 10 esetben olvashattunk a tanításról, illetőleg a tanítóról egyértelműen pozitív megjegyzést a minősítési részben és a jelentés többi részében. Ezekben az iskolákban általában hosszabb szolgálattal rendelkező, tehát a gyakorlatban „bevált” tanítók tevékenykedtek.³⁴

*

³⁰ L.: 26. és 27. hivatkozást.

³¹ *Kanyar J.* tanulmányai a Somogy megye múltjából sorozat 1. és 11. számában.

³² Taszári Rk. Plébánia Levéltára Protocollum III. 170–171. p. 1845. Jakab havának 14. napjáról keltezett másolat. Kézirat. Egyházmegyei Levéltár, Veszprém. Circulares VIII.

³³ Összeállítottam a veszprémi Egyházmegyei Levéltár Inf. de Schol. Triv. II–III. Fasc. alapján.

³⁴ Inf. de Schol. Triv. I–III. Fasc., uo.

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált korszakban Somogy megyében a tanítók képzettsége – még az országos átlaghoz viszonyítva is – alacsony volt. Ezt nagymértékben befolyásolta az a tény is, hogy a megye nem rendelkezett tanítóképzést folytató intézménnyel, és hosszabb ideig még középiskolával sem. Megyénkben a protestáns tanítók iskolai végzettsége magasabb volt a katolikus iskolák tanítóinak végzettségénél.

A reformkor szellemében az egyházi és a közigazgatási hatóságok is felismerték a tanítók képzettségének fontosságát. A XIX. század közepére lassú mértékben emelkedett a képzettségű tanítók száma, s ezzel együtt csökkent fluktuációjuk.

Nagy eredménynek tartom, hogy a vizsgált korszakban a jelentősebb településen – még a nagyobb pusztákon is – megjelentek az iskolák, a tanítók. Igaz, szakmai és általános műveltségük nem volt magas, de áldozatos munkájuknak tanúi lehetünk, amikor a korabeli dokumentumokat lapozva látjuk, hogy egyre több a falvakban az írni-olvasni tudó ember. Az iskolák színvonala – az objektív feltételek mellett – főképpen a tanító személyén múlt: képzettségétől függően változott a tanítás anyaga, módja, sőt még az iskolát látogató gyermekek száma is. Iskolai és iskolán kívüli tevékenysége, az egyszerű néphez hasonló élete és az ebből adódó közvetlen kapcsolata a falu népével a társadalmi fejlődés apró, de nagyon fontos szubjektív tényezőjévé emelte a tanítót.

IRODALOM

- Meszlényi Antal*: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845/46-ban. Veszprém, 1941. A Veszprémi Egyházmegye múltjáról sorozat 7. kötete.
- Hoss József*: A kaposvári plébánia története. Veszprém, 1948.
- Bergel József*: Kaposvár 40 év óta. Kaposvár, 1877.
- Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai. Veszprém, 1947.
- Hermann Egyed, Kanyar József* tanulmányai.